

LJILJANA CREPAJAC
 Filozofski fakultet
 Beograd

UDK 807.5—551.2

ISTRAŽIVANJA O LEKSIČKOJ GRUPI ΚΑΛΟΣ „LEP”

Apstrakt: 1. Pregled dosadašnjih tumačenja. 2. Analiza onomasiologija za pojam „lep” u indoevropskim jezicima. 3. Utvrđivanje različitih značenja u leksičkoj grupi **kel-* za oznaku boje. 4. Predloženo tumačenje za grč. καλός „lep” („sjajan, crven” > „lep”) uz navođenje grčkih koradikala. 5. Tumačenje slovenskog čelo od **kel-* „beo, sjajan” na osnovu onomasiološke analize naziva za „čelo” u indoevropskim jezicima uz navođenje semantičkih paralela.

Kao što je poznato, grčko καλός „lep” još uvek nema pravog objašnjenja i stoji prilično izolovano u odnosu na ostale indoevropske jezike. Jedina dosada koliko-toliko prihvatljiva veza je ona sa staroind. *kaly-āna* „lep., ljubak, dobar, srećan”, koja bi pretpostavljala jedno proširenje sa *-i-*, pored onog sa *-u-*, zabeleženog u bojotskom epigrafskom obliku καλφος i mikenskom obliku *ka-wo*¹. Dalja veza sa staroind. epskim oblikom *kalya-* „zdrav, spreman, vešt” obično se navodi u etimološkim priručnicima², ali je daleko od toga da bude pouzdana, ne samo zbog razlike u značenju već i zbog poznije hronologije. I Špehtova veza sa staronordijskim *hǫldr* „gazda, gospodar” i starovisokonemačkim *helid* „borac, junak”³ teško je održiva upravo zbog semantičkih razloga.

Na prvi pogled jasno je da ne postoji neki zajednički indoevropski izraz za pojam „lep”. Pažljivo ispitivanje primarne onomasiologije ovih naziva otkriva nam da zajednički izraz ne postoji čak ni u dva indoevropska idioma, tj. da su, drugim rečima, pojedini jezici stvarali izraze, odnosno semantičke varijante, na osnovu različite primarne onomasiologije.

Dosta često srećemo promenu značenja od izraza „dobro oblikovan” prema „lep”, kao u grčkom εὐειδής „lep, εὐμορφος „lep” (u novogrčkom ὁμορφος), lat. *formōsus* (od *forma* „oblik”), irskom

¹ J. Wackernagel, KZ 61, 192, tumači oblik *kaly-ānah* kao složenicu sa prvobitnim značenjem „leporuka” od *kali-* (= grč. καλι-, koje je kasnije zamenjeno sa καλλι-) i *-āna-* (= grc. ἄλλον τὴν τοῦ βραχίονος καμπήν Hes., indoevr. **ōlno-*). Mayrhofer međutim (*Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen* I, Heidelberg 1956, 185; u daljem tekstu: Mayrhofer, *EW*) ovo tumačenje drugog dela smatra nesigurnim.

² V. H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch* I, Heidelberg 1960—, 767; u daljem tekstu: Frisk, *GEW*.

³ Frisk, *loc. cit.*

sochrud (od *so-* „dobar” i *crud* „lik, oblik”). Prvobitno značenje „dobar” prelazilo je, ponekad, u estetičku kategoriju kao u latinskom *bellus* (od **duenelos*), španskom *bonita* „lepa” (od *bueno* „dobar”) itd. I značenje „prijatan” takodje je često rezultiralo u „lep”: starofranc. *jolif* „prijatan, veseo” prema „lep” u današnjem francuskom; velško *teg* „lep” prema staronordijskom *Þaegr* „prijatan, ugodan”.

Medjutim, daleko najveći broj izraza za oznaku pojma „lep” potiče, kako ćemo videti, iz sfere svetlosti i boja, pri čemu pojam „svetao, blistav, sjajan, čist” i „blistave boje, crven” igra najvažniju ulogu. Tako staroind. *śōbhand-* pokazuje promenu značenja od „blistav” prema „lep” kao i *śubhrá-* „svetao, blistav, lep”.

Avestičko *xvaini-* „lep, divan” svakako ide zajedno sa *xvanvant-* „svetao, blistav” (up. *xvan-* pored *xvar-* „sunce” itd.).

Grčko *ἀγλαός* pokazuje promenu značenja od „blistav” u „divan”.

Gotsko *skauns*, starovisokonem. *scōni*, nemačko *schön* imaju starije značenje „svetao, sjajan” (up. starovisokonem. *scōni* „sjaj”, islandsko *skjöni* „beli konj, belac”).

Litvansko *dailūs* „lep”, *dailinti* „činiti lepim” takodje pokazuje starije značenje „sjajan”, kako se to lepo vidi iz koradikala, sanskr. *di-deti* „sija”, grčkog *διήλος* (od **deialos* „jasan, očigledan”) itd. I naša reč *divan* potiče od istog leksemskog minimuma **dei-*/*di-* „blistav, svetao, sjajan”, koji je i inače veoma produktivan u indoevropskim jezicima.

Letsko *skaists* „lep” ide zajedno sa litv. *skaistūs* „jasan, sjajan, svetao”, staropruskim *skīstan* „čist”, sanskrtskim *ketu-* „svetlost”, staronordijskim *heiðr* „jasan, svetao” itd.

Najzad, ali ne i na poslednjem mestu po značaju, ovamo spadaju i slovenski primeri, staroslov. *krasъnъ*, srpskohrv. *krasan*, češko *krásný*, rusko *pre-krasnyj*, *krasivyj*, sa starijim značenjem „crven” u ruskom *krasnyj* odnosno „svetlost, sjaj” u češkom *krasa*, dok homofona poljska reč znači naprosto „boju” u prvom redu „crvenu”⁴.

Vidimo, dakle, da u ovom slučaju veliki broj indoevropskih jezika pokazuje istovetnu primarnu onomasiologiju, iako smo utvrdili da pravih koradikala za oznaku ovog značenja zapravo nema.

Vratimo se sada grčkom pridevu i epitetu καλός kome je učeni E. R. Smothers posvetio poveliki članak u časopisu *Traditio*, prateći istoriju i promene značenja ove reči u aklamacijama, počev od Homera pa do 7. v. n. e⁵. U samom grčkom postoji bar još jedan koradikal

⁴ Za staroindijske primere v. Mayrhofer, *EW* s. vv.; za grčke Frisk, *GEW* I 12; za germanske F. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*¹⁹, Berlin 1963, 675 s. *schön*, u daljem tekstu: Kluge, *EW*; za litvanske E. Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1965, I 79 s. *dailė* i II 793 s. *skaištėti*, u daljem tekstu: Fraenkel, *LEW*; za slovenske P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1972, II 180 s. *krasan*, u daljem tekstu: Skok, *Rječnik*.

⁵ E. R. Smothers, *Καλός in Acclamation*, *Traditio* 5 (1947) 1—57.

koji nam omogućuje da otkrijemo prvobitno značenje reči *κάλος* i da se, na taj način, približimo mogućem objašnjenju, možda ubedljivijem no što su ona dosada predlagana. S druge strane, taj oblik nam pruža mogućnost preispitivanja tumačenja *geminata* u imenici *κάλλος* „lepota”. To je oblik *κάλλη* ἄνθη. πορφυρᾶ. (καὶ πᾶν πορφυροειδές χρώμα. ἔνιοι δὲ τὰ ποικίλα, (Aesch. Ag. 923)⁶. καὶ παρ’ Αἰγυπτίους χρωμα καλαινόν. τίθεται δὲ καὶ ἐπὶ μύρου. Καὶ τὰ βαπτὰ ἔρια, Eupol. fr. XLV p. 563) Hes., kao i sledeća glosa *κάλλη* εἶδος ἄνθους ποιὸν πρὸς βαφὴν ἀρμόζον. Odmah pada u oči izvesna pometnja u rodu pri Hesihijevu tumačenju oblika *κάλλη*. Naime, najpre se javljaju plurali (ἄνθη, po svoj prilici u značenju „blistave boje, sjaj” i πορφυρᾶ „purpurnocrvene boje”), zatim singular (καὶ πᾶν πορφυροειδές χρώμα), pa se opet smenjuju plural (ἔνιοι δὲ τὰ ποικίλα) i singular (καὶ παρ’ Αἰγυπτίους χρώμα καλαινόν), da bi se na kraju opet javio plural (καὶ τὰ βαπτὰ ἔρια). Tek sledeća glosa *κάλλη* εἶδος ἄνθους ποιὸν πρὸς βαφὴν ἀρμόζον „neka vrsta cveta pogodnog za bojenje” unosi nešto više svetlosti u prethodno tumačenje, pokazuje da je u pitanju imenica ženskog roda na -*iā* i da je do pometnje u rodu došlo zbog kontaminacije sa *κάλλος* „lepota”.

I kao što je van svake sumnje činjenica da osnovno značenje za *κάλλη* glasi „biljka od koje se dobija crvena boja (εἶδος ἄνθους ποιὸν πρὸς βαφὴν ἀρμόζον), sama ta boja (πᾶν πορφυροειδές χρώμα)”, „predmet obojen tom bojom (τὰ βαπτὰ ἔρια)”, isto je tako jasno da je do kontaminacije sa *κάλλος* „lepota” došlo preko značenja τίθεται δὲ καὶ ἐπὶ μύρου tj. „upotrebljava se (reč *κάλλη*) i za pomast. Ovdje valja ukazati i na Hesihijevo tumačenje jednog značenja reči *κάλλος*, koje se javlja u XVIII pevanju *Odiseje*.

κάλλει μὲν οἱ πρῶτα προσώπατα καλὰ κάθηρεν
ἀμβροσίῳ, οἷῳ περ’ εὐστέφανος Κυθήρεια
χρίεται, εὖτ’ ἂν ἦ χαρίτων χορὸν ἱμερόεντα

(Od. XVIII 192—194)

Sasvim je naime jasno da Atina nije „lepotom očistila lice Penelopino” već jednom naročitom vrstom pomasti (μύρον) kojom se inače služi sama Afrodita, odnosno, kako nam Hesihije kaže, *κάλλος* je u tom značenju „τὸ τῆς Ἀφροδίτης μύρον”. Sada postaje sasvim jasno zašto izraz *κάλλη* τίθεται δὲ καὶ ἐπὶ μύρου. Medjutim, dok je, s jedne strane, sasvim jasno da *κάλλη* označava jarkocrvenu, blistavocrvenu boju, ne znači da je i μύρον morao biti crvene boje.

S druge strane, osnovno značenje reči *κάλλη*, pa i same reči *κάλος*, sačuvano nam je u jednoj Euripidovoj složenici iz *Ijona* (st. 706). Poznato je naime da složenice često čuvaju starije značenje, koje je u prosto reči češće podložno bržim promenama. To je složenica *καλλι-φλοξ* koja ne znači „sa lepim plamenom”, kako bismo mi očekivali, već „sa blistavorcrvenim plamenom”.

⁷ U Schmidtovu izdanju Hesihijeve *Rečnika* stoji pogrešno 932.

Postepeno, dakle, izlazi na videlo, da je i reč *καλός*, isto onako kao i navedeni izrazi iz staroindijskog, avestičkog, grčkog, germanskog, baltičkog i slovenskog, imala prvobitno značenje „blistav, sjajan, blistavocrven, crven“ kako to pokazuje koradikal *κάλλη* sa već navedenim značenjima.

Ostaje još da pronađemo veze i koradikale u ostalim indoevropskim jezicima. Ako takvih koradikala ima, oni bi mogli, i morali, pokazivati široku skalu značenja, u kojoj bi svakako značenje svetle boje bilo dominantno. Po fonetici i značenju odgovarajući oblici nam se nude u staroindijskom i persijskom jeziku. To su staroind. *karkáḥ* „beo; (konj) belac“, novopers. *čarma* „(konj) belac“ i kurdsko *čerme* „beo“ (latinsko *cālidus* „sa belim čelom“ zbog drugačije fonetike, zasada ostavljamo po strani).

Iako M. Mayrhofer uz povezivanje navedenih staroindijskih i persijskih oblika stavlja jedno „vielleicht“⁷, to je, zasada, jedina pouzdana identifikacija i stoga nema mesta kolebanju da grčko *καλός* „blistav“ > „lep“ povežemo sa navedenim indoevropskim oblicima. Ovo utoliko pre što u staroindijskom nalazimo još nekoliko oblika koji se, uz naknadna morfološka ispitivanja, mogu pridružiti pomenutoj grupi. To su staroind. *kalmaliḥ* „blistanje, sjaj“, *kalmaliki* „plameni, plamteći“ i *kalmáša* „šaren“⁸.

Kako međutim za leksemski minimum **kel-* (i *kāl-*) na koji se, u krajnjoj liniji, svode i grčki i indoevropski oblici, obično stoji značenje „u rečima za svetle i tamne mrlje, sive i crnkaste nijanse boja“⁹, iako pojedini članovi ove grupe pokazuju izrazito značenje „svetao, beo, sjajan“, potrebno je malo detaljnije ispitati ovu, na prvi pogled neobičnu semantičku pojavu. Zapazili smo naime, i dosada u više mahova ukazivali na činjenicu, da jedan isti leksemski minimum koji služi za oznaku boje može, u dva razna idioma, pa čak i u jednom te istom idiomu, da označi na samo najrazličitije nijanse jedne boje, odnosno predmete ili pojave nazvane po toj boji, već i najrazličitije boje od bele, blistave, sjajne do tamne, mrke i crne¹⁰. Kako smo ovu pojavu ispitivali u više mahova i rezultate tih istraživanja izložili u nekoliko raspravama, biće dovoljno da ovde navedemo izvestan broj najizrazitijih takvih slučajeva koji mogu da posluže kao semantička paralela za grupu **kāl-/kel-*. To su, pre svega, litv. *muĩvas* „crven, žut“¹¹, lat. *mulleus* „crven, purpurnocrven“¹² nasuprot staroind. *malināḥ* „prljav, nečist, crn“¹³ (up. i naš fitonim *malina*), grčkom *μέλας* „crn“, letskom *melš* „tamnoplav“ *melus* „crn“ itd.

⁷ Mayrhofer, *EW* I 171.

⁸ Ibidem, 184.

⁹ V. J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern — München 1959, 547; u daljem tekstu: Pokorny, *IEW*.

¹⁰ V. Ljiljana Crepajac, *O prefiksu a- u klasičnim jezicima*, Beograd 1970, passim.

¹¹ Fraenkel, *LEW* I 471, s. *muĩve*.

¹² A. Ernout — A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*⁴, Paris 1959, 419 s. v.; u daljem tekstu: Ernout-Meillet, *Dicr*⁴.

¹³ Mayrhofer, *EW* II 598.

Jasno je da se svi ovi oblici mogu bez ikakvih teškoća svesti na zajednički minimum **mel-* (*mel-*) ali se značenje, zbog latinskog, našeg i litvanskog primera, ne može formulirati onako kako čitamo kod Pokornog „u oznakama za boje, naročito za tamne, nejasne, nečiste tonove bojâ“¹⁴, već jednostavno „u oznakama za boje, od svetlih do tamnih“. Ovo tim pre što istu, pa čak i izrazitiju takvu pojavu nalazimo u paralelnom leksemskom minimumu sa likvidom -*r-* **mer-*: grč. ἀμαρυγή „sjaj“ prema našem *mtrak*, *mrk* itd¹⁵. Veoma ubedljiv primer je svakako i staroind. *śyāváḥ* „crnobraon“ prema lit. *šyvas* „beo, beličast“ ili *šyamáh* „crn, taman“ prema let. *šemas* „sivoplav, pepeljastosiv“¹⁶.

Na taj način, razrešujući ovu, samo na prvi pogled nejasnu semantičku situaciju, dobili smo i zadovoljavajuće rešenje za tumačenje grčkog κάλος za koje smo dosada u jednom od pouzdanih etimoloških priručnika mogli da pročitamo: „L' étymologie est ignorée“^{16a}.

Međutim, iako morfološki odnosi sufikasa u predloženom tumačenju ne igraju neku značajnu ulogu, valja i o tome reći nekoliko reči, budući da geminata u imenici κάλλος „lepota“, komparativu i superlativu κάλλιον, κάλλιστος i prvom delu složenica κάλλι- ostaje prilično nejasna. Ovo je utoliko potrebnije što se i apelativ κάλλιαιον „petlova kresta, blistava pera petlova repa“ sasvim lepo može objasniti na osnovu istog leksemskog minimuma **kel-* „sjajan, sjajnocrven“.

Dok je oblik κάλος (hom. κᾶλος) zahvaljujući zabeleženom mikenskom obliku *ka-wo* kao i bojotskom obliku κάλφος, morfološki potpuno jasan jer pokazuje sufiks -*yo-* koji je izuzetno čest upravo kod prideva za oznaku boje (up. πολίος „siv“, πελιός „modar“, φαλιός „beo“, φαιός „mrk“ itd¹⁷). dotle navedeni oblici sa geminata u iziskuju detaljno objašnjenje. Dosadašnja tumačenja kreću se u dva pravca: jedna grupa ispitivača pretpostavlja da je u pitanju ekspresivna geminata¹⁸, dok drugi polaze od paralelnog oblika κάλι-, za koji Wackernagel veruje da je identičan sa *kaly-* u staroindijskom obliku *kaly-āna* „leporuka“¹⁹. Schwyzer međutim pretpostavlja varijantu κάλι- pred vokalom, koja je dala κάλλι- i prema kojoj je naknadno obrazovan oblik κάλλος²⁰. Risch i Seiler polaze od komparativskih oblika: Risch, sa jednim znakom pitanja, od **καλλων* (< **καλιων*), *κάλλιστος* a Seiler od jednog komparativa srednjeg roda **κάλλον* (< **κάλιον*) koji je shvaćen kao pozitiv i poslužio kao

¹⁴ Pokorny, *IEW* 720.

¹⁵ O smeni likvida kod istih leksemskih minimuma v. Lj. Crepajac, *op. cit* passim.

¹⁶ Mayrhofer, *EW* III 383—384.

^{16a} P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris. 1970, II 485 (u daljen tekstu: Chantraine, *Dict.*).

¹⁷ P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien*, Paris 1933, 123; u daljem tekstu: Chantraine, *Form.*

¹⁸ Chantraine, *Ibidem* 416.

¹⁹ Wackernagel, *loc. cit.*

²⁰ E. Schwyzer, *Griechische Grammatik*, München 1939, 447, nap. 6; u daljem tekstu: Schwyzer, *Griech. Gramm.*

baza za obrazovanje oblika *κάλλιον*, *καλλίων*, *κάλλιστος*)²¹. Friskov je zaključak da još uvek nemamo pravog tumačenja ove geminate.

Iako polazi od pretpostavke o ekspresivnoj geminati, Lejeune uz pomoć najstarijih, doduše pretpostavljenih oblika, postavlja interesantnu relaciju: *καλ-ει : καλ-Ὶό-ς odnosi se otprilike kao ἐχθ-ες : ἐχθ-ρός, dok se καλι- odnosi prema καλ-Ὶό-ς kao κῦδι : κῦδ-ρός²².

Bilo koje od ovih tumačenja da prihvatimo geminata u apelativu *κάλλαιον* „petlova kresta, sjajna šarena pera petlova repa“ ne može biti primarna kao što nije primarna ni u pridevu za oznaku boje *καλάινος* „plavozelen, plavičast“, čija varijanta glasi *καλλάινος* sa istim značenjem, a koji je Bezenberger povezo sa apelativom *κάλαϊς* i zoonimom *καλαῖς*, -ιδος „kokoška, petao“²³.

Interesantno je kako Chantraine-etimolog postupa drugačije nego Chantraine-morfolog kada za *κάλλαιον* kaže: „La diversité des emplois encouragerait un rapprochement avec *κάλλος* „beauté“ etc.²⁴ iako je jasno da *κάλλαιον* ne može biti izvedeno od sigmatske osnove jer takvih primera nemamo. S druge strane moguće je da je imenica *κάλλος* sa već određenim značenjem „lepota“ uticala na izvedeni pridev *καλαῖος „crven, sjajan“, od čijeg je srednjeg roda *καλαῖον izvedena imenica *καλαῖον „ono što je crveno“ > „petlova kresta“; „ono što je sjajno“ > „pera petlova repa“. Da je pri tom konotacija „crvena kresta“, „sjajna pera“ : „lepota“ mogla imati važnu ulogu vidi se iz letskeg primera *gręznas* „sjajan, lep, divan“ prema *gręzna* „petlova kresta“, plur. *gręznas* „dugačka sjajna pera petlova repa“.

Ukoliko je ovo tumačenje apelativa *κάλλαιον* ispravno, a semantika i letska paralela ukazuju na to da jeste, onda se i epigrafski apelativ *καλαῖς* (sačuvan u akuzativu *καλαῖδα*) „kokoška, petao“ mora odvojiti od *καλεῖν* „zvati“, iako gotovo svi dosadašnji ispitivači podržavaju tu vezu²⁵, i pridružiti leksičkoj grupi *καλός* „sjajan, lep“, *κάλλαιον* „petlova kresta, sjajna pera petlova repa“. Prema tome nije potrebno, kao što to čini Pagliari, pretpostavljati neki orijentalni (persijski) izvor za ovu oznaku boje, koju i inače nalazimo u grčkoj leksici²⁶. S druge strane, Bechtelova morfološka analiza (*καλαῖς* < *καλαῖς < *καλαῖος)²⁷ očigledno je sasvim ispravna, samo što ne treba poći od *καλεῖν* već od *καλα-Ὶο- za oznaku svetle, sjajne boje. Sasvim je drugo pitanje da li ovamo treba svrstati i naziv tirkiza *κάλλαις* i odgovarajući izvedeni pridev *καλάινος* „plavoze-

²¹ E. Risch, *Wortbildung der homerischen Sprache*, Berlin 1937, § 62 a; H.-J. Seiler, *Die primären griechischen Steigerungsformen*, Hamburg 1950, 68 sq.

²² M. Lejeune, *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*, Paris 1972, 144, nap. 5; u daljem tekstu: Lejeune, *Phonétique*.

²³ P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris 1970, II 485 (u daljem tekstu: Chantraine, *Dict.*); Id., *Form.* 55.

²⁴ Frisk, *GEW* I 759, koji ovo povezivanje ocenjuje kao „beachtenswerter Vorschlag“.

²⁵ Frisk, *GEW* I 759—760 s. v.

²⁶ Pagliari, *Archivio glottologico italiano* 39, 145 sqq.

²⁷ F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, Berlin 1921—1924, 2, 510 sqq.

len, plavičast“ (Frisk pomišlja i na verovatnoću da je imenica nastala prema pridevu²⁸) i tu mogućnost zasada treba ostaviti otvorenom.

Ne treba, takođe, odbaciti ni mogućnost da lat. *caluos* „ćelav“, staroind. *kulvah* i avest. *kaurva-* „ćelav“ idu zajedno sa ovom grupom, jer u celom nizu najrazličitijih jezika nalazimo istu onomasiologiju: „beo, sjajan“ > „ćelav“. Bez ustezanja bi se moglo reći da je to i najčešća onomasiologija za ovu vrstu nedostatka. To nije slučaj samo sa nemačkim izrazom *Glatze* „ćela“ u vezi sa starovisokonem. *g(e)lat* „sjajan“ (up. *Glanz* „sajaj“ itd.²⁹), već i sa engleskim *bald* „ćelav“, sa prvobitnim značenjem „sjajan, beo“³⁰, koje spada u istu leksičku grupu kao i grčko φαλακρός „ćelav“, φαλαρός „sa belom pegom“, φαλιός „beo; crn za belim pegama“. I engleski izraz, kao i svi ovi grčki koradikalni zajedno sa osnovnim pridevom za oznaku svetle boje φαλός λευκός Hes., svode se na leksemski minimum **bhel-* „svetao, beo, sjajan“ (up. naše *bel-i*, litv. *báltas* „beo“ itd.). Istu onomasiologiju nalazimo dalje u staroslov. *vъz-lysъ* (češ. *lysý*, polj. *lisyj*, rus. *lisyj*) koje je srodno sa staroind. *rucant-* „svetao, sjajan“ i svodi se na leksemski minimum **leuk-* „svetao, sjajan, blistav“. Istu semantičku evoluciju od „sjajan, beo“ prema „ćelav“ nalazimo, sudeći prema Vámbéry-jevima istraživanjima³¹, i u turskom jeziku, gde je izraz *kel* „ćelav“ (up. srpskohrv. turcizam *ćel-av*) mogao postati od osnove *il* „blistati, sijati“, mada valja imati na umu da i u persijskom postoji izraz *kal* „ćelav“.

Sa semantičke strane, dakle, pripadnost latinskog *caluos* i staroind. *ati-kúlva-* „sasvim ćelav“ grupi **kel-uo-* potpuno je obezbeđena. Što se fonetike tiče, treba pretpostaviti redukciju vokala *e*, koja u latinskom rezultira u *a* (up. na pr. grč. *πίτημη* : lat. *pateo*) i koja se i inače javlja kod raznih oznaka za telesne nedostatke. U svakom slučaju latinsko *caluos* „ćelav“ ide zajedno sa *calua* „lubanja“ i osaćkim *Kalúvieis* (pored *Kalaviis* „*Caluius*“ i pelignijskog *Calauan[s]*).

Istinsku fonetsku teškoću predstavlja dugo *a* u latinskom *cālidus* „koji ima belu pegu na čelu, lisast, λευκομέτωπος“ (up. [equi]. *qui frontem album [habent] calidi [appellantur]*)³² što je navelo neke ispitivače da kao leksemski minimum pretpostave **kāl-* pored **kel*³³. Grčko koradikalno *κηλάδες αἴγες αἰ ἐν τῷ μετώπῳ σημεῖον ἔχουσαι τυλοειδές* Hes. i litv. *kalýbas* „pas sa belom pegom na vratu“ mogu se bez teškoća izvoditi od osnovnog oblika ovog leksemskog minimuma.

Međutim, nisu se samo izrazi za glatku, sjajnu lubanju vezivali za pojam „svetao, sjajan, beo“. To je bio čest slučaj i sa anatomskim

²⁸ Frisk, *GEW* I 759 s. *καλότινος*.

²⁹ Kluge, *EW*¹⁹ 259 s. *glatt, Glatze*.

³⁰ W. W. Skeat, *A Concise Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford 1961, 36 s. *bald*.

³¹ H. Vámbéry, *Etymologisches Wörterbuch der turkotatarischen Sprachen*, Leipzig 1878, 119, Nr 126 A nap. II.

³² Ernout — Meillet, *Dict.*⁴ 86.

³³ Pokorny, *IEW* 548.

izrazima koji označavaju *čelo*. Kao što je poznato, ne postoji neki zajednički indoevropski izraz za oznaku ovog važnog dela glave pa su pojedini jezici polazili od različitih onomasiologija: „ono što se nalazi između (iznad) očiju“ (grč. μέτωπον); „prednja strana glave“ (engl. *forehead*, irsko *cend-étan*); „ravna površina“ (nem. *Stirn* ~ grč. στόρνυμι, lat. *sternere*, irsko *tul* ~ sanskr. *tala* „površina“); „luk, lučni oblik“ (litv. *kakta* ~ *kaktas* „luk“); „lubanja“ (staroslov. *lobb*, rus. *lob*, češko *leb*).

Ali dok ovakvu onomasiološku motivaciju nalazimo često u jednom, ređe u dva idioma istovremeno, dotle onomasiologiju „svetao, sjajan, beo; svetla površina, svetli deo lica > čelo“ nalazimo u većem broju najrazličitijih indoevropskih jezika: staroind. *bhālam* „čelo“ (na natpisima takođe „sjaj“), staroprus. *ballo* „čelo“, albansko *ballë* „čelo“. Za staropruski i albanski oblik sasvim je izvesno da idu zajedno sa našim pridevom *bel-i* (~ grč. φαλός · λευικός Hes., litv. *baltas* itd.), dok se za staroindijski oblik, koji se ranije svrstavao zajedno sa staropruskim i albanskim³⁴, danas više naginje mišljenju da je obrazovan pomoću sufiksa *-la-* i da ide zajedno sa staroind. *bhā-ti* „blista, sija“³⁵. U oba slučaja, a to je za nas najvažnije, onomasiologija je potpuno ista: „sjajan, svetao; sjajni deo lica“.

S druge strane činjenica je da ni u jednom indoevropskom jeziku, koliko nam je poznato, za „čelo“ ne nalazimo onomasiologiju koja bi ukazivala na primarno značenje „visok; uzvišica, breg, planina“³⁶. Stoga odvajamo slovensku reč *čelo* od litvanskog *kelti* „dizati se“, *kalnās* „planina“ i latinskog *celsus* „visok“ i povezujemo je sa **kel-* „svetao, beo; sa svetlom mrljom (na čelu)“, jer je ova veza, pod jednakim fonetskim uslovima, semantički daleko ubedljivija. (up. pored već pomenutih koradikala sa *-ā-*, latinskog *cālidus* „sa belim čelom“ i grč. κηλός... καὶ αἰξ ἥτις κατὰ τὸ μέτωπον σημεῖον ἔχει τυλοειδές Hes., još i švajcarsko *helm* „bela pega na čelu u govoda“, *helme* „ime kravi bele glave“, švedsko dijalekatsko *hjälm* „vo ili konj sa belom pegom na čelu“; ovi germanski koradikali svode se na **kel-mo-* „beo, svetao; bela, svetla mrlja, pega“.

Tako smo ovim istraživanjima pokušali ne samo da damo prihvatljivije tumačenje za grčko *καλός* već i da bliže objasnimo čitav niz reči, formulišući značenje leksemskog minimuma **kel-* onako kako to realnost zahteva i vodeći posebno računa o onomasiološkoj motivaciji i njenoj frekvenciji.

³⁴ Ibidem, 118—119.

³⁵ Mayrhofer, *EW* II 496.

³⁶ Skok, *Rječnik* I 4 304 s. v. *čelo*.

ZUSAMMENFASSUNG

Ljiljana Crepajac: UNTERSUCHUNGEN ÜBER DIE WORTSIPPE ΚΑΛΟΣ „SCHÖN“

Nach einem kurzen Überblick bisheriger Deutungen und einer Analyse der ursprünglichen Onomasiologien für den Begriff „schön“ in den indoeuropäischen Sprachen wird eine neue Deutung vorgeschlagen: griech. καλός (< καλῶς) in der ursprünglichen Bedeutung „glänzend, weiss, rot“ wird in Zusammenhang mit aind. *karkāh* „weiss“, „Schimmel“ neupers. *čarma* „Schimmel“, kurd. *čerme* „weiss“ (vgl. lat. *cālidus* „weissstirnig“) gebracht. Dass die Bedeutung der indoeur. Gruppe **kel-* viel breiter ist, als man bisher angenommen hat („in den Worten für helle und dunkle Flecken, graue und schwärzliche Farbentöne), zeugen nicht nur die erwähnten Glieder dieser Gruppe, sondern auch die zahlreichen indoeuropäischen Parallelen, wie z. B. aind. *śyāvāh* „braun, schwarzbraun“ gegenüber lit. *šývas* „weisslich weiss“; aind. *malināh* „schmutzig unrein“ gegenüber lit. *mūlvas* „rot, gelb“, lat. *mulleus* „rot, purpurrot“; griech. ἀμαρυγή „Glanz“ gegenüber aksl. *mračъ* „Finsternis“, serbokroat. *mrač* „ds.“, *mrk* „schwarzbraun“ und viele andere.

Die semantische Entwicklung von „glänzend, leuchtend, weiss, rot“ zu „schön herrlich“ ist eine der häufigsten bei der Entstehung der Ausdrücke für den Begriff „schön“ in den indoeuropäischen Sprachen (vgl. aind. *śubh-* „Glanz, Schönheit, Schmuck“, *śubhrā-* „glänzend, schön, schmuck“, *śubhri/ni-* — „glänzend, schön“; ahd., asächs. *scōni* „schön“, engl. *sheen* „glänzend“ verwandt mit isl. *skjöni* „weisses Ross“ usw.; lit. *dailūs* „schön“, serbokroat. *dīvan* „herrlich“ zu aind. *dīdyati* „sie leuchten, glänzen, strahlen“; serbokroat. *krasan* „schön“ neben russ. *krasnyj* „rot“, *krasa* „Schönheit“, pol. *krasa* „Farbe“ besonders „rote Farbe“, čech. *krasa* „Licht, Glanz“ [ältere Bedeutung]; avest. *xʼaini-* „schön“ zu *xʼavant-* „glänzend, leuchtend“ u. dgl. mehr.

Die vorgeschlagene Deutung von καλός („rot“ zu „schön“) wird, auf der einen Seite, indirekt, durch die grosse Verbreitung des Suffixes -μο- bei den Farbadjektiven und, auf der anderen Seite, durch die Hesychglossen κάλλη ἄνθη, πορφυροῦς, καὶ πᾶν πορφυροειδὲς χρῶμα, ἐνιοὶ δὲ τὰ ποικίλια (Aesch. Ag. 923), καὶ παρ' ἴ Αἰγυπτίους χρῶμα καλαῖόν τιθεται δὲ καὶ ἐπὶ μύρου, καὶ τὰ βαπτὰ ἔρια (Eupol. fr. XLV p. 563), κάλλη· εἶδος ἄνθους ποῖον πρὸς βαφῆν ἀρμόζον bestätigt. In diesem Zusammenhang dürfte auch das Appellativ κάλλαιον „Hahnenkamm, Hahnenbart, die schillerenden Schwanzfedern des Hahns“ aus einem onomasiologischen Kern „rot, glänzend“ hervorgegangen sein.

Auf der anderen Seite dürfte wohl die slavische Bezeichnung für „Stirn“ *čelo* dieselbe Wurzel **kel-* „Farbbezeichnung“ haben. Die onomasiologische Analyse der entsprechenden indoeur. Bezeichnungen zeigt deutlich, dass eine semantische Parallele für *Stirn* von „emporheben“ kaum vorhanden ist, während gleichzeitig viele indoeuropäische Parallelen zeugen, dass die Bedeutungsentwicklung von „weiss, glänzend“ zu „Stirn“ sehr häufig ist, wie z. B. aind. *bhāla-* „Stirn“ zu *bhāti* „scheint, leucht“ preuss. *ballo* „Stirn“, alb. *ballë* „ds.“ zu aksl. *belъ*, serbokroat. *beli* „weiss“, wobei griech. Korradikal φαλός „hell, glänzend, weissstirnig, weissfleckig“ höchstinstruktiv ist.